

tudi nisem mogla doživeto prebrati na mah. Vsaka zgodba namreč nosi svoje kruto sporočilo o vsakdanjem življenju in okoliščinah kosovskih Albanc, tudi skozi do nedavnega zamolčano zgodovino njihovih družin, tako da se od zgodbe do zgodbe bralec/bralca prebija z začudenjem, da je bilo tako dolgo v Jugoslaviji mogoče prikrivati resnico, in hkrati zavestjo, da je dobro, da se zdaj o tem lahko govori. In da kot ženske in kot pripadnice manjšine lahko govorijo o doživljanju zadnje vojne in njenih posledicah. Med obema je nujen razmislek, včasih tudi odlog branja, ker so izpovedi presunljive. Da se jim takšne zgodbe ne bi nikoli več dogajale, zaželiš ženskam na fotografijah, upodobljenim v svojih najbolj vsakdanjih družinskih ali poklicnih vlogah, v katerih so tako podobne katerimkoli drugim ženskam. Tudi nam.

Destovnik, Irena: *Moč šibkih: ženske v času kmečkega gospodarjenja.*
Klagenfurt = Celovec: Drava, 2002, 240 str., ilustr.

Analize razmerij med spoloma in obravnavanje spola kot strukturnega dejavnika se v družbenih in humanističnih vedah danes zdijo nekaj samoumevnega. Ta samoumevnost je gotovo eden od pomembnih dosežkov ženskih študij in feminističnih teorij, ki so si dejansko šele v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja začele utirati pot med znanstvene vednosti. Podobno kot v drugih družbenih vedah feministična teorija tudi v antropologiji dekonstruira same antropološke vednosti s tem, ko analizira načine, kako in zakaj te vednosti reprezentirajo ženske. Hkrati pa raziskuje, kako se ekonomija, sorodstvena razmerja, obredi, moč in oblast strukturirajo preko spola.

Ženske so bile sicer že pred tem objekt etnografskega raziskovanja, in sicer njihovi delo, vloge in obredi. Ženske študije in feministična teorija pa ženske obravnava kot akterke v samem središču družbenega življenja. Tak odnos do žensk ima tudi Irena Destovnik v svoji knjigi *Moč šibkih: ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Delo je prava redkost med etnološkimi in etnografskimi analizami pri nas, je redkost v našem družboslovju nasploh že zato, ker združuje statistično, etnografsko in zgodovinsko natančnost v prikazovanju življenja v dveh južnokoroških vaških skupnostih (Šentjanžu in Šentjanskih Rutah) s pronicljivo analizo vladajoče ideologije, gospodarskih in političnih razmer na Koroškem in v Evropi 19. in prve polovice 20. stoletja. Pomen njenega dela pa je še toliko večji, ker raziskuje družbeno vlogo žensk iz kmečkih in podkmečkih slojev, torej tistega dela prebivalstva, ki je trikratno marginaliziran (tudi v znanstvenem raziskovanju): zaradi slojevske pripadnosti, spola in narodnosti.

Destovnikova v svoji analizi uporablja praktično vse dostopne pisne vire iz tistega časa in prostora: notarske akte, katastre, matične knjige, časopise, zapisnike Marijine družbe, Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva in drugih društev, ki so delovala na tem področju, celo spise otrok iz Marijinega vrtca. Te vire

dopolnjuje z ustnimi viri – z izpovedmi slovensko govorečih žensk, ki so se večinoma rodile v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja, torej proti koncu obravnavanega obdobja, kar pa za analizo ni problematično. Mentaliteta časa, v katerem so živele otroštvo in mladost, namreč ni bila kaj dosti drugačna od mentalitete časa, ki so ga poznale iz pripovedovanj svojih prednikov, ugotavlja avtorica. Južna Koroška je bila vse do 2. svetovne vojne gospodarsko in politično precej zaprta. Konec 19. stoletja se je zaradi industrializacije sicer začela spreminjati poklicna struktura prebivalstva, ker so se moški že zaposlovali v industrijskih obratih, vendar pa se je življenje v tem delu Evrope pod vplivom industrializacije in tehnološkega razvoja začelo temeljiteje spreminjati šele po 2. svetovni vojni, opozarja avtorica.

638

Za to raven analize bi lahko rekli, da sledi uveljavljeni tradiciji etnološkega raziskovanja v našem prostoru, vendar jo avtorica daleč presega z umeščanjem vseh tako zbranih podatkov v širši družbeni kontekst. Ne zanima je namreč zgolj to, kaj so ženske iz Šentjanža in Šentjanskih Rut konec 19. in v začetku 20. stoletja delale, ne opisuje zgolj njihove vloge, ampak analizira razmerja med spoloma in vlogo teh razmerij v takratnih gospodarskih, ideoloških in političnih razmerah. Naslov *Moč šibkih* natančno izraža bistvo tega: neskladje med vlogo, ki jo ženske dejansko igrajo v vsakdanjem življenju, in nizkim mestom, ki ga zasedajo v družbeni hierarhiji. Seveda pa še zdaleč ne implicira sprajljivosti s tem neskladjem.

Prvo poglavje, kjer analizira pomen in vrednotenje dela žensk, bi avtorica kaj hitro zaključila, če bi delo obravnavala tako, kot ga obravnava večina dosedanjih raziskav, torej kot plačano delo in/ali kot delo, ki se ga opravlja zunaj doma. Tako obravnavanje dela je že posledica nizkega vrednotenja t. i. ženskih del, hkrati pa vzdržuje in legitimira nevidnost del, ki (ker) jih v domačem gospodinjstvu še vedno večinoma samoumevno opravljajo ženske. Ta dela, ki so vidna le, kadar niso opravljena, so tudi predmet raziskovanj le izjemoma in med izjemami je vsekakor treba omeniti delo Ann Oakley *Housewife* iz leta 1974 (v slovenskem prevodu je izšlo šele leta 2000).

V času in prostoru, ki ga obravnava I. Destovnik, je bila kmečka ekonomija organizirana hišno in družinsko (tudi dekleta in posli so bili praktično družinski člani, tudi če niso bili v sorodu). Pridobitno delo vsaj na tej ravni ni bilo ločeno od družinskega. Vseeno pa bi težko brez pridržka pritrdili tezi, da 'produkcijska' dela niso bila ločena od 'reprodukcijskih'. Kuhinja je res bila, kot pravi avtorica, sestavni del kmečkega gospodarstva, res je tudi, da takratnega gospodinjstva dela, ki je izhajalo neposredno iz skrbi za delovno silo, ne moremo enačiti s tem, kar pod izrazom 'gospodinjstvo' razumemo danes. Res je tudi, da je 'produkcijska' dela opravljala vsa družina, vključno z otroki, in da se je njihovo delo dopolnjevalo. Vendar pa so 'reprodukcijska' dela (od kuhanja, skrbi za obleko, zdravje, izobraževanje družinskih članov in članic do vodenja strategij, kako preživeti s čim nižjimi stroški) opravljale praviloma ženske, mnoga med njimi (pranje perila, ribanje tal) šele takrat, ko so bila opravljena vsa poljedelska dela in dela, povezana z živino. Tako je bila nedelja za fante prost dan, dekleta pa so si le popoldne lahko privoščila nekaj ur počitka.

Avtorica ugotavlja, da so bila tudi dela na polju in skrb za živino spolno obeležena ne glede na to, kdo jih je opravljal: dokler se je na primer želo s srpi, je to veljalo za žensko opravilo, ki so ga moški opravljali le, če ni bilo žensk; izključno žensko delo je bilo okopavanje, gojenje vrtno zelenjave, priprava hrane za zimo, molža, izključno moška skrb so bili na primer konji.

Delitev dela po spolu seveda ne bi bila problematična, če bi bila dela enako vrednotena in enakomerno razporejena ne glede na to, kdo jih praviloma opravlja. Dokaz, da so bila 'ženska' dela manj ugledna tudi v obdobju kmečkega gospodarjenja pred industrializacijo, je že to, da so ženske opravljale tudi dela, ki so veljala za moška in si s tem pridobile večji ugled (tudi same so tem delom pripisovale večji ugled, kot pričajo avtoričine sogovornice), medtem ko so se moški izogibali del, označenih kot ženska, da bi ne prizadeli svoje časti. Šele s tehnološkim razvojem oziroma z mehanizacijo dela na kmetiji so 'ženska' dela postajala 'moška': zaradi tehnološke izpopolnjenosti so ta dela pridobila večjo družbeno veljavo (str. 51). Ob vsem tem pa so bili ljudje prepričani, da so propadle predvsem tiste kmetije, kjer ni bilo ženske delovne sile ali pa so bile ženske slabe gospodinje. V zvezi s tem avtorica proti koncu poglavja ponudi zanimivo vprašanje – tezo, ali ni bilo prav zavedanje o pomenu žensk za preživetje razlog, »da so morali moški ves čas dokazovati, kdo je gospodar, pri čemer je ideologija katoliške cerkve, ki je ženskam dajala za zgled devico Marijo in s čimer je želela ukrotiti njihovo 'žensko naravo', igrala še kako pomembno vlogo« (str. 59). To mogoče malo spominja na tezo o patriarhatu kot zavestni zaroti moških zoper ženske. Vendar avtorica ne podlega tej naivni in hkrati privlačni tezi. Prav nasprotno – na več mestih opozarja na to, da so ženske same pristajale na neenakomerno razporeditev dolžnosti, moči in možnosti, pri čemer je imela odločilno vlogo ideologija katoliške cerkve, k čemur se bomo vrnili v nadaljevanju.

Tudi dedovanje je bilo ena od praks podrejanja žensk: »Ženske dedujejo, kadar ni moških,« je avtorica naslovlila prvi del poglavja o socialni varnosti žensk. Za dediča kmetije je bil namreč praviloma določen najstarejši sin, ki je po prevzemu kmetije zaradi načela nedeljivosti moral izplačati brate in sestre. Na osnovi notarskih aktov, matičnih knjig in ustnih virov avtorica zaključuje, da »ženske nastopajo v imovinskem pravu le tedaj, če nima moški enakih pogojev« (str. 88).

Vsakodnevne življenjske prakse in pomen moških in ženskih vlog v njih je obvladovala ideologija katoliške cerkve. Krščansko socialno gibanje, ki je imelo na tem področju izjemen vpliv in je t. i. katoliške vrednote neposredno povezovalo s slovenstvom, je ljudi dobesedno odganjalo od socialne demokracije. Celotno kulturno delovanje je bilo podrejeno cilju utrjevanja katoliških vrednot. V nasprotju z avtonomijo in nepogrešljivostjo žensk v kmečkem gospodarjenju je ta ideologija gojila ideal pokorne, zveste, ubogljive, potrpežljive in v trpljenje vdane ženske, ki se nenehno žrtvuje za svoje bližnje. »Za druge živeti in skrbeti je edini njen poklic« (str. 139). Da ne bi zlorabile svoje nepogrešljivosti in pokvarile prihajajočih rodov, jih je bilo treba obvarovati tudi pred radovednostjo in vednostjo, ki bi lahko omadeževala njihovo nedolžnost. Avtoričina sogovornica, rojena na začetku druge

svetovne vojne, pripoveduje, da se je mati nanjo jezila vselej, kadar je brala, ker da je to greh.

Meje spodobnosti so bile za ženske bistveno ožje kot za moške, celo ples je bil nespodoben, razen s privoljenjem Marijine družbe (cilj teh družb je bil utrjevati vlogo katoliške cerkve, ki je konec 19. in v začetku 20. stoletja izgubljala vpliv med prebivalstvom). Ženskam naj bi za zgled služila redovnica, torej samska seksualno vzdržna ženska. Seksualnost je bila tako tabuizirana, da večina otrok še materine nosečnosti ni opazila. O menstruaciji, ki je bila znak spolne zrelosti in ki je v katoliški ideologiji veljala kot kazen za smrtni greh, menstrualna kri pa kot nečista in kužna, se ni govorilo. Sogovornice I. Destovnik z eno samo izjemo govorijo o hudih stiskah, ki so jih preživljale zaradi nevednosti. Vednost o kontracepciji, ki so jo prakticirali v srednjem veku, v antiki in še prej, je bila na silo 'pozabljena' – pred drugo svetovno vojno se, kot priča večina avtoričinih sogovornic, o metodah omejevanja rojstev praviloma ni govorilo, vendar pa avtorica na osnovi nekaterih ustnih virov sklepa, da je kljub molku o kontracepciji verjetno »marsikateri kmečki par število otrok načrtno omejeval« (str. 183). Katoliška cerkev se še danes ni odpovedala nadzoru žensk preko nadzora njihove seksualnosti – nasprotovanje kontracepciji in pravici do abortusa sta najbolj očitni obliki tega nadzora.

Kljub vladajoči katoliški morali, ki je stigmatizirala nezakonska rojstva, je bil delež nezakonskih otrok na področju, ki ga obravnava Irena Destovnik, v primerjavi z drugimi deželami precej visok – okrog tretjina otrok se je rodila zunaj zakona. Razlog za to leži v funkciji zakonske zveze – te so se sklepale predvsem zaradi ohranjanja ali povečanja premoženja. Tako je bilo celo bolj sprejemljivo, če je hči iz premožnejše družine imela nezakonskega otroka, kot pa da bi se poročila z revnim otrokovim očetom (ni treba posebej poudarjati, da je bilo to pravilo še veliko težje kršiti v primerih, ko je bil oče kmečki sin, dedič, mati pa pripadnica nižjega sloja). Razen tega pa so bile zaradi potreb po delovni sili na kmetijah kljub stigmatizaciji dobrodošle tudi matere z nezakonskimi otroki, pa tudi stikov med moškimi in ženskami zaradi teh potreb niso preprečevali. Še več – kmetje so se porok dekel in poslov bali, ker so jih ti po poroki zapuščali in odhajali med gostače, kar je kmetu povečalo stroške. Žal pa zakonodaja ni sledila tej relativno strpni praksi in je nezakonske otroke obravnavala izrazito neenakopravno.

V prvi četrtini 20. stoletja, ko je zaradi pluralizacije političnega prostora cerkev še očitneje začela izgubljati vpliv, je duhovščina še okrepila svoj pritisk na ženske, ki naj bi posredovale in ohranjale katoliške moralne vrednote, opozarja avtorica. Kako pomembne so bile ženske za prenašanje teh vrednot in kako nevarno bi bilo za vladajočo ideologijo, če bi ženske prekršile njene norme, dokazuje predlog voditelja (!) Marijine družbe R. Blümla, da bi bil vsaki 'družbenici' »tudi osebni duhovni voditelj v vprašanih vsakdanjega notranjega življenja«, zato naj bi vsaka prišla k njemu na razgovor vsako četrletje (str. 148).

Eno ključnih vprašanj, ki ga Irena Destovnik odpira praktično v vsakem poglavju in ki je izjemno aktualno še danes, je razmerje med materinstvom in

delom. Danes, pravi avtorica, sta to dve med seboj izključujoči vlogi, rešitev pa povzema po Giddensu in Olivieriju – otroci bi morali že od vsega začetka rasti ob moškem in ženski, ki bi se (oba) svobodno in suvereno gibala v javnem in zasebnem. To je eden od pogojev, v razmislek pa na koncu lahko dodamo še enega, ki zadeva samo bistvo kapitalistične produkcije – težnja po nenehnem povečevanju presežne vrednosti na trgu delovne sile privilegira tiste, ki se plačanemu delu 'lahko' v celoti posvetijo. Ne glede na spol. Če si bodo moški in ženske enakomerno delili skrb za otroke, se bodo njihove možnosti na trgu delovne sile sicer izenačile, vseeno pa bodo manjše od možnosti tistih, katerih otroci so že dovolj odrasli ali zanje skrbijo drugi ali pa otrok sploh nimajo. Rešitev je v zmanjševanju časa, ki ga porabimo za plačano delo, kar bi temeljito prerazporedilo bogastvo in spodneslo samo bistvo kapitalistične proizvodnje. Ampak to je že druga tema.

Naj to predstavitev zaključim (lahko bi jo tudi začela) z opozorilom na še eno odliko knjige Irene Destovnik: ker natančno opredeli mesto, od koder se loteva raziskovanja, ni nevarnosti, da bi se ujela v past, v kakršno se sila hitro lahko ujamejo razprave o oddaljenih časih in prostorih. Delo namreč niti na enem mestu ne zapade v romanticizem in nostalgijo za dobrimi starimi časi niti ne slavi učinkov tehnološkega, gospodarskega in političnega razvoja, skratka ne slavi sveta mnogoterih izbir. Tradicionalnega kmečkega življenja ne ponuja kot model, ki bi ga bilo vredno posnemati, kot to vsaj implicitno počnejo konservativne ideologije, ki v emancipaciji žensk in v njihovem zavračanju tradicionalne delitve dela vidijo največjo nevarnost za družino, mlade in družbeno moralo nasploh. Navsezadnje marsikaj v preteklosti sploh ni bilo tako, kot dandanes te ideologije poskušajo prikazati, ko se na primer zgražajo nad vse višjo starostjo žensk ob rojstvu prvega otroka ali nad enostarševskimi družinami. Vendar pa za avtorico obdobje, ki ga raziskuje, tudi ni čas, ki bi zakrivil izrinjanje žensk v 'varno' zavetje domačega ognjišča – to se je zares zgodilo šele z industrializacijo. Tudi sodobnega sveta ne slavi kot najboljšega vseh svetov. Ne poskuša biti objektivna v smislu 'vsakega malo' ali 'kar je slabo, je tu za nekaj dobro' – ambivalentnost in konfliktnost namreč obravnava kot sestavni del človeškega življenja.

Metka Mencin Čeplak

Košuta, Marta: *Križ od noše do noše*. Križ pri Trstu: Slovensko kulturno društvo Vesna, 2003, 119 str., ilustr.

Knjiga, ki jo predstavljamo, pomeni – tako se zdi avtorici in društvu, ki je izdajo omogočilo – zaključno fazo večznačajskega projekta, ki je potekal v vasi Križ pri Trstu več let. Začelo se je s triletnim tečajem šivanja noš pod mentorstvom Marte Košuta. Nadaljevalo se je z udeležbo Križanov na Kraški ohceti v obnovljenih in na novo narejenih nošah, ki so bile sad omenjenega tečaja. Sledila je razstava izdelkov z naslovom »Stari in novi tabeti« (v društvenih prostorih v času Kriškega